

AHMET SAİB BEY'İN "NEREYE GİDİYORUZ MÂZÎ-HÂL VE İSTİKBÂL" RİSALESİNİN TERCÜMESİ

İsmail KANDİL*

Ahmet Saib Bey, Kafkasya'da 1859 senesinde doğmuş olup Ebu'l Müslim isminde bir kişinin oğludur ve yüzyılın son tarihçilerindedir.

Ahmet Saib Bey öncelikle, Rus askeri mekteplerinde okuyup mezun olduktan sonra, yüzbaşılıkla Osmanlı ordusuna girmiş, II. Abdülhamid'in Hassa Süvari Alayı'nda ve uzun müddet Mısır Askerî Komiserliği'nde bulunmuş olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yaverliğini yapmıştır.

Askerlikten ayrıldıktan sonra, II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) Mısır'da birçok kitap yayınlamakta başarılı olmuş ve genellikle konuları istibdât ve mutlakiyet karşıtı olan bu kitapların Türkiye'ye girmesi yasaklanmıştır.

1908 Meşrûtiyet inkılâbını takiben İstanbul'a gelen Ahmet Saib Bey, 1911'de İstanbul Darülfünunu Rus Dili Muallimliği'ne atanmış, 1918 senesinde Erenköy'de vefat ederek Sahra-yı Cedid Mezarlığı'na defnolunmuştur.

Ahmet Saib'in başlıca eserleri arasında: *Vak'a-i Sultan Abdülaziz, Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis, Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı, Rehnimâ-yı İnkılab, Son Osmanlı-Rus Muharebesi, Tarih-i Meşrûtiyet, Şark Meselesi, Nereye Gidiyoruz?*

Ahmet Saib Bey'in; *Mısır İngiliz Eline Nasıl Düştü? Meşrutiyet Dalgaları, Ayastefanos Muahedesi'nden Berlin'e Doğru, Mısır ve A'râbî Paşa Meselesi* isimli kitapları basılmamıştır.

Ahmet Saib'in bu eseri İstanbul'da 1327 (1911) tarihinde basılmıştır. Bu eserinde Ahmet Saib, Meşrûtiyet idaresinden bahsetmekte ve buna yönelik olarak Avrupa'daki, Rusya ve Japonya'daki Meşrûtiyet idârelerinden örnekler vermektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki Meşrûtiyet idâresinin gelişiminden bahsederken, II. Abdülhamid Döneminin ve İstibdâtının eleştirisi de önemli yer tutmaktadır.

* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

NEREYE GİDİYORUZ?

MAZİ -İ HÂL VE İSTİKBÂL

“Eğer ta’kîb etdiğin maksad,âli,
 Meşrû’, hak ve adalete müstenid olup
 Yalnız heyyiz-i husule isâli büyük fedakârlığa
 Mütevâkîf ise hareketinde azim ve metânet
 Göster! Me’yus olma! Emin ol!
 Zafer yakındır mutlak nuhbe-i âmâline nâ’il
 Olursun!...”[Makay]

Şu âli ve metin sözleri İngiltere meşâhîr-i muharririnden “Makay” söylemiştir. Sıhhat -i ahkâmı, tecârib-i adîde-i tarihiyye ile müeyyedir. Büyük muvaffakiyyetler, yalnız bu sayede meydana gelmiştir. Başka türlü husûle imkân mütesevver değildir.

Makay’ın bu sözleri hassaten mekâsîd-ı siyasiyyeye hazır-ı vücûd eden cemiyetlere, siyasi fırkalara aittir. Muhteziren zikrolunan şu hakikat meslek inkılâpçıyı ta’kîb edenler için düsturü’l- ameldir. Zîrâ adem-i sebât, gevşeklikler fi’liyyâtadaki ulviyeti imhâ eder. Maksadı akîm bırakır...

Şu hakikatin doğruluğu Ahrâr-ı Osmaniye hakkında dahi mükemmel suretle tecrübe edilmiştir. Vekâyi’-i âtiye nazar-ı mütâla’adan geçirildiği halde hakikat meydana çıkar. Evvel -i emirde memâlik-i mahrûsede Fırka-i Ahrârın, ne suretle çıktığına dair biraz îzâhât verelim.

Bizde Fırka-i Ahrâr’ın zuhûru, Âli Paşa’nın ahd-ı sadâretinde Paris’te bulunan gençlere ve Mustafa Fazıl Paşa’ya atfetmek isteniyorsa da hakikat-i halde bu fırka için bir program tesbitini ve takip olunacak hatt-ı istikameti gösteren cennetmekân Mithat Paşa’dır.

O zamanlar Paris’e giderek oradan İstanbul’a avdet olan Jön-Türklerin idâre-i devlet hakkındaki fikir ve maksatları gayrı muayyen idi. Perverde ettikleri efkârın kısm-ı a’zamı tatbiki nâ kabil hülyalardan ibaret idi. Mithat Paşa’nın meslek ve maksadı muayyen ve esasen pek sadedir. Avrupa’da olduğu gibi Devlet-i Âliye’de dahi bulunduğumuz asıra muvâfık bir idâre-i meşrûta vaz’ ve te’sis etmekten ibaret idi.

Paşa -yı merhum bu maksadına kısmen muvaffak oldu. Fakat idâre-i meşrûtanın bekâsını te’mîn edemedi. Çünkü karşısında Millet-i Osmaniye’nin

altı yüz seneden beri mutâ'i fermanî bulunduğu hanedandan, bir hükümdar körü körüne kendi mahv ve izmihlâline boyun eğen asırlardan beri cehalet içinde yüzen bir millet bulunuyordu. Fazla olarak tâc-dârî ahd ve yeminden hilâfına en âdi insanların bile yapmayacağı hile ve desiselerden ictinâb etmez bir padişah idi. Mithat Paşa'da ise cemiyet-i vicdanîyeden fedâ-yı nıfs derecesine muhabbet-i vataniyeden başka bir kuvvet yok idi.

Mithat Paşa merkez -i hilâfetden tard olunduktan sonra dahi Abdülhamid kendisine mahsus boyacılıklarla Meclis-i Meb'ûsânı ibka edeceğini şayia suretiyle ilan ettirmiş ise de bu manevralar gösterişten ibaret idi. Nihayet muharebelerde bozulmuş olan ordularımız İstanbul'a doğru ricat etmeğe başladığı zaman ahvâlin teşevvüsünden bahsederek Vefik Paşa'nın sadâretiyale Meclis-i Meb'ûsân'ı tatil etti. Ve yavaş yavaş arzu ettiği istibdâtın temellerini birleştirmeğe başladı. Bugün meydana konulan eserlerde her ne kadar o senelerde bazı mahâfil-i adliyede Meclis-i Meb'ûsân meselesi müzâkere olduğu beyan buyruluyorsa da bunlar hakan-ı mahlu'a has entrikalardan desiselerden ibaret olduğuna müntekittir, vakayi'-i ahîre-i irticâiyye fikrimizi tamamiyle te'yid etmektedir.

Her ne ise! Bin üç yüz tarihlerinde Abdülhamid'in mahiyet-i zanniyesi tamamiyle ortaya çıkmış ve kendisinden devlet için hizmet beklemek mümkün olamayacağı tamamiyle anlaşılmış idi. Ma'mâfih kendisine karşı olunacak bir kuvvet yok idi. Mithat Paşa Taif'te boğdurulmuş, ashâb-ı nâmus ve hamiyet ve vükelâ ve ricâl-i devletin her biri bir tarafa gönderilmiş merkez-i idâre ve hünkârcı sâdik adamlarla tebâleb idi. Ma'ahazâ o devrin istibdâtıyla son senelerin çilgıncasına, kudurmuşçasına icrâ edilen istibdât kıyas kabul etmez.

Abdülhamid idâre-i müstebidesini takviye ediyor diğer taraftan da hürriyetperver gözükererek ahâliyi uyutmak istiyordu. Bundan dolayı bazı hususâtta mesela te'mim-i maârifte biraz müsâadeli davranıyordu. Bu maârif hususunda gösterdiği bu müsâade ile efkâr-ı umûmiyeyi epeyce iğfâle muvaffak oldu. Çünkü o devirlerde, maârifte olan rağbet ve mekteblere verilen ehemmiyet, memleketimizde vatanperver, hamiyetli gençler yetiştirmeye müsâid oldu. Memleketimizin münevverü'l -efkâr takımı hususâ-i şubbânımız fikr-i hürriyetperverâne ile ülfet etmeye başladı. Buna da başlıca sebep bazı memleketlerdeki muallimîn-i muktedire idi. Bu zât-ı muhtereme zamanın zamanın nezâket ve muhâtara-i fevkalâdesine bakmayarak memâlik-i mahrûsede ve bilhassa merkez-i hükümetde Şebîyye-i Osmaniye'nin teâlî ve terakkisine çalıştılar. Bunların meyanında öyle fedâkâr zevâta tesadüf edilir ki teşekkür ettiği âsâr-ı mühimmesiyle gençlerimizin tezhib-i ahlâk ve efkârına, teâlî-i idrak ve ihâtalarına gayret ederek meşâhir-i ricâl-i Osmaniye sırasına

geçmiş ve vesaitli maişetler te'min edememiş ise de yine Millet-i Osmaniye'nin takdir ve tebcili mazhar olmuştur.

Abdülhamid'in meslek-i hürriyete olan meyl-i sahtekârîsi, çok zaman devam etmedi. Seneler ilerledikçe istibdâd arttı. Yavaş yavaş tarîk-i istibdâd-ı terk ederek "Hikmet- i Hükümetler" îcâdına çalıştı. Sarayın nüfuzunu tevessü ve teşmil etti. Bâb-ı Ali'yi vükelâyı bir menzile -i adliyede bıraktı. Avrupa'ya karşı dahi mahirâne bir siyaset ittihaz etti. Avrupa gazetelerini tahsisât-ı mühimme mukâbilinde zât-ı şâhânenin meddahı haline getirdi. Kendi adaletinden ve iktidârından bahsederek efkâr-ı umûmiyyeyi avuttu. Ve çok paralar sarfıyla âmâl-i hasîsesine nâil oldu. Avrupalılar aldandılar. On seneye kadar Hamid'i rahat bıraktılar. Fakat Avrupa'da Türkiye'nin ahvâline vâkîf olanlar işin hakikatini bilirler idi. Bilhassa İngiltere hükümeti, cemî' zamanda bizim işlerimizi bizden daha iyi bildiğinden Hamid'in safatalarına hiç de aldanmamış idi. Daima Hamid'e nasîhat etti. Ve İstanbul'daki sefiri Yıldız Sarayı'na gittikçe şiddetli lisan kullanır idi. Fakat bu cihet dahi fayda vermiyordu. Nihayet bu su-i hareketlerin neticesi olarak ortaya Ermeni meseleleri çıktı. Bitmez tükenmez kıtaller başladı. Hamid'te Devlet-i Âliyye'de büyük tehlikelerde kaldı...

İşte bu zamanda memâlik-i mâhrûseyi teşkil eden anâsır-ı İslam uyandı. Diseler hâizdir. Memâlik-i mâhrûsede birinci def'a olarak siyasi cemiyet teşkil olundu. Bu cemiyet Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti nâmını aldı. Cemiyetin tesisinden maksad-ı aslî, idâre-i hamidiye ve istibdâtın neticesi olarak perişan ve müzemehhil olan memleketi mezâlim gûna gûn tâkatfersâdan tehîs ve vatan için yeni bir devr-i mes'ûd açarak Devlet-i Âliyye'nin maddi ve manevî ihyâsına çaresiz olabilmek için vesâit-i lâzımeye tevessül etmekten ibaret ve vesâit ile Memâlik-i Mâhrûse-i Osmaniye'de idâre-i meşrûtayı vaz'î etmek idi.

Burada Ahrâr-ı Osmaniye'nin on beş, on altı sene gayret ve himmetinden uzun uzadıya izâhât vermeye lüzum yoktur. Şu kadar ki devr-i mezkurda meydan-ı hamiyetle anılan gençlerimiz dahilde mu'tedid komiteler te'sis ve teşkil ettiler. Bazıları bu hususta canlarını fedâ ve diğerleri İstanbul hapisanelerinde Arabistan ve Trablusgarb çöllerinde mahvolup gitmişlerdir ki bunların o zaman gösterdikleri gayretler birçok esbâbın inzimâmıyla akim kaldıysa da bu hareketin sonraki ahvâle te'sir-i kıt'ay olmuştur.

Dahilde bulunan efrâdın gayretleri bu merkezde olduğu halde bu son on beş sene zarfında hariçte çalışan efrâd dahi milletimizin şükranına istihkak -ı kesb etmişlerdir. Şüphesiz bunların arasında fenâlık yapan bulunmuştur. Fakat bunlar dahi ahvâlin harkulâde adem müsâadesi önünde meslek ve Fırka-i Ahrâr'ın mahv ve nabut olmamasına fevkalâde mukavemet gösterdiler. Hemen

cümlesi diyâr-ı gurbette pek büyük zarûret içinde çalıştılar. Düşe kalka Fırka-i Hürriyetperverânî milletin hatırından çıkarmaya başladılar.

Ma'ahazâ memleketimizin haricinde bulunan efrâd-ı ahrâr ne kadar gayret gösterirlerse gösterebilirler bi'l-fiil memleketlerde inkılâbı bunlar vücuda götüremezlerdi. Çünkü ellerinde maddi bir kuvvet yok idi. Bu maksad dahilinde bulunan efrâdla vücut bulacak idi. Nitekim hakikat-i halde böyle oldu.

Fırka-i Ahrar'ın mübadî – i zuhurundan beri bu mesleğin en fazla revaç bulunduğu taraf Rumeli idi. Buna birkaç sebep vardı. Buna ahâlisinin diğer kıta'ât-i Osmanîyeden terakkiye daha müste'idd. Sâniyen: Ahâlisinin komşu milletler ve Avrupa ile daha sıkı münasebetlerde bulunması, salisen: Bu kıtada bulunan ordularda pek çok mektebli zâbitânın bulunması ve daha bazı esbâb bu maksada hizmet ediyordu. Bundan ma'adâ hariçte bulunan ahrâr, salifü'l-zikr mevâddan dolayı ziyadesiyle ehemmiyet vermiyorlardı. Rumeli, onların serbest hareketlerine tûl-i müddet mâruz kalmış idi. Bu da onlar için kolay idi. Çünkü bu kıt'anın etrâfı; Bulgarya, Sırbıya, Bosna, Karadağ ve Yunanistan gibi ufak hükümetlerle muhatt ve buralarda sakin ahâliden de terk-i cinsine ve hariç de bulunan Fırka-i Ahrâr'a mensub pek çok efrâd var idi. Ma'hazâ Rumeli'de meydana gelen hadisât-ı ahîre yalnız sâlifü'l-zikr esbâbdan dolayı vuku'a geldiği fikrinde bulunuyorsak hatadır. Burada bir mesele var idi ki belki mevâdd-ı sâlifeden ziyade ordularımızı ve bu kıt'a ahâlisini Hükümet-i Hamidiye'nin aleyhine hareket etmeğe mecbur etmiştir.

Ma'lûm olduğu üzere son zamanlarda Avrupalıları şarkta en ziyâde meşgul eden mesele Makedonya meselesidir. Bu mesele birçok sene evvel ora ahâli-i müslimesi için pek fena bir renge girmek istdâdını gösteriyordu. Avrupalılar birçok tedâbir-i siyasiye ile yavaş yavaş bu kıt'ayı dahi merkez-i hilâfetten koparmak niyetinde olduğu olduğu muhakkak idi. O günlerde Rusya ve İngiltere hükümetlerinin bu işte müttefiklik hareket etmekte olduğu ve bu iki memleketin hükümeti Makedonya meselesini suret-i kıt'ayede hall edeceği havâdisi Rumeli Müslüman ahâlisine ora eşraf ve a'yânına ordu, zâbitân ve ümerâmıza pek ziyade tesir etmekte idi. Şu mesele üzerinde zaten otuz seneden beri saray uyanmış herkeste bir intibâh ve teyakkuz husule gelmiştir.

Bu ahvâli takip eden vakayi' herkesçe malum olduğundan o cihetin tesfibinden sarf-ı nazar şu kadar ki temmuz ibtidâsında Rumeli kahramanları tarafından vuku'a gelen ve mütemâdî bir surette devam eden tazyîk üzerine Hamid, Kanûn-ı Esâsiye'nin ilanına mecbur olduğu halde bile hilekâr padişah eski ahlâk ve adaletinden vazgeçmeyip bu işte kendi hukukunu muhâfaza için mahirâne düşünölmüş bir hüd'aye müracaat etti şöyle ki;

Madem ki Kanûn-ı Esâsî verilecek Hamid bu esnada dahi idâre-i hükümeti büsbütün elden çıkarmak istemiyor, mühim olan makam-ı sadâreti ve diğer nezâretleri sâdik ve kendilerine bir dereceye kadar ehemmiyyet ettiği zevâta tevdi etmek istiyordu. Bu maksat için memleket nezdinde az çok tanınmış ve mesleği ahâlice bir dereceye kadar ma'lûm zevât ile işe mübâşeret etmek lazıme-i halde idi. Hünkâr-ı makam-ı sadârete böyle bir zât aradı. Zaten bu esnada makam-ı sadâreti işgal edebilecek iki zât var idi. Bunlardan birisi Said Paşa ve diğeri Kamil Paşa idi.

Kamil Paşa öteden beri halk idâre-i meşrûta tarafdarlığıyla meşhur ise de siyaset-i hariciyede İngiltere tarafını iltizam etmekte olduğu malum idi. Mücerred bu son maddeten dolayı hünkâr Said Paşa'yı tercih etti. Said Paşa'nın dahi idâre-i meşrûta taraftarı olduğu hiss olunuyor ise de Paşa-yı müşârunileyh cemî' zamanda ihtiyâtı elden bırakmaz, saray ile olan münasebeti kadim ve hareket-i umûmiyesinde mülâyimet gösterir bir zât olmakla hünkâr, kendisini sadârete götürmeğe karar verdi. Temmuz'un dokuzunda Ferid Paşa azlolunup yerine Said Paşa geçti.

Said Paşa, ne suretle kabineyi teşkil ettiği ve ne suretle makamdan düştüğü malumdur. Devr-i mezkûrda Paşa-yı müşârunileyh hazretlerine pek çok taarruzlar vuku' bulduysa da bizce taarruzlar esassızdı. Çünkü o günlerde Kanûn-ı Esâsî'nin â'latı mühim bir mesele olup evvel -i emirde bu maddeyi hünkârdan koparmak büyük bir muvaffakiyyet idi. Said Paşa'nın kabinesinde filan zâtın filan makama gösterilmesi ehemmiyetsiz olup bunlar sonra dahi düzelebilecek mevâddan idi. Said Paşa ale-l-âde ahvâlde bir kabine teşkil etmiş olsa idi o zaman muktedir ve sahib-i namus zevâtı intihâb edeceğine şüphe yoktu. Her ne ise! Said Paşa uzun bir müddet makamda kalmadı. Yerine Kamil Paşa geldi. Efkâr-ı Umûmiyyenin arzusu üzerine geldi zann olundu. Kamil Paşa'nın bu def'a ki sadâretinde vuku'a gelen ahvâl ve makamından infikâkı ma'lûm olduğundan bu babda izahât vermekten sarf-ı nazar ederek asıl mühim olan yanı idâre-i meşrûtamızın günler uzadıkça aldığı renk ve şekle atf-ı nazar edelim.

Said ve Kamil Paşaların sadarete gelmesi ve Makam-ı Sadaret ve Heyet-i Vükelâ'nın bundan sonra yine büyük me'murîn devletten intihâb edeceği zannını veriyor idiyse de gittikçe efkâr-ı umumîyyenin bir kısmında hâsıl olan kanaat idâre-i celilemizde Heyet-i Vükelâ gibi büyük me'muriyetlere yeni adamlar intihâbı lüzumu tezâyid ediyordu, ve hatta Kamil Paşa'nın hey'etinde Merhum Refik Bey gibi bir zât bulunuyordu. Bu işin iç yüzünde bundan sonra idâre-i meşrûtamızda vükelânın intihâbı me'murînden mi yoksa Heyet-i Vükelâmız doğrudan doğruya Meclis-i Meb'usân a'zâlarından mı olacaktı gibi mühim esaslı bir mesele vardı.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Makam-ı Sadâret'e gelmesinden otuz bir Mart'a kadar ahvâ-li umûmiyye, bu son usulün tatbikine müsâit değildi. Fakat vak'a -i mezkûreden biraz sonra yani Rumeli kahramanları hürriyet ve meşrûtiyet düşmanı olan Hamid'i devirdikten ve meşrûtiyetimizin kıt'ayyen te'yid ettikten sonra ortaya çıktı. İdâre-i örfiyyeye rağmen bu madde o günlerde gerek Meclis-i Meb'ûsân'ımızı ve gerekse efkâr-ı umûmiyyeyi epey işgal etti. Müsteşarlar meselesi ortaya konuldu. Ve sonra maksada doğrudan doğruya gidilmek ciheti terviç olundu. Hep bu hareketlerden maksad terakkiye müstenid bir hükümet bulmak idi. Heyet-i Vükelâ miyânında yeni adamlar bulunursa maksad-ı mezkûr hasıl olur zannolunurdu. Hakikat -i halde bu ümitler ciddi midir değil midir? Bu maddenin müzâkeresine girişmeden evvel mütenevvi Avrupa hükümetlerinde mevcut idarât-ı meşrûtada Heyet-i Vükelâ'nın ne suretle teşkil olunduğuna dair mücummelâ olsun bir fikir edinmek fâideden hâli değildir. Zannedirim!

* * *

Tarih-i sâbis ve ve muhtelif devletlerin edvâr ve inkılâplarında tecrübe edilmiş hakâikdendir ki asırlarca şiddet-i istibdâd altında ezilmiş olan bir milletin idâre-i meşrûtaya geçmesi kolay bir iş değildir. Böyle bir devirde kendi memleketini mehâlik-i mütenevvi'adan kurtarmak ve milleti sahil-i selamete çıkarmak için muktedir bir hükümdar meziyât-ı fevkalâdeye mâlik bir Heyet-i Vükelâ'da olmak elzemdir. Yoksa vaz'olunan idâre-i meşrûtadan istifade etmek şöyle dursun bazı def'ada böyle bir idâre-i memleketde pek büyük uygunsuzlukların tevellüdüne meydan verebilir.

Son kırk elli sene zarfında şu if'âl-i azîmeyi suhûletler mevki'-i fa'ale götüren ve bundan kendi milletini pek çok istifade ettiren Japonya hükümeti olduğu malumdur. Şu işte Japonya milleti kendi hükümdarı bulunan Mikado hazretlerinin şahsî iktidâr ve faziletlerinin ne kadar müsrefid olduğu vâreste-i izâhtır. Ma'hazâ o devirde Japonya hükümeti vükelâsı miyânında Mareki İtu vesair sahib-i iktidâr birkaç ümerâ var idi ki bunların mahâretleri Mikado'nun mezihât-ı şahsiyesiyle birleştiği halde yeni idâre Japonların akıl ve tynetlerinde birleşmiş ve bu suretle bugün gözümüzün önünde, maddeten ve ma'nen pek kuvvetli bulunan Japonya vücuda getirilmiştir.

Japonya'da bu inkılâp pek büyük bir suhûlet ile vücuda getirilmiş iken Rusya'da öyle bir inkılâp pek büyük bir fenâlığa meydan vermiş ve hâlâ vermekte devam edip durmuştur. Şüphesiz buna birkaç sebep vardır. Başlıcaları şunlardır: Evvelâ Rusya'da asırlardır devam eden şiddet-i istibdât ahâliye bilhassa tabakât ve suflıyyeye pek büyük sui'tesir icrâ ederek bunların gayet şedid ve zulmet ve cehâlet içinde yaşamalarını mu'cib olması sâniyen orada mevcut hükümetin daha doğrusu hükümdar ve Vükelâ-yı Sabıka'nın adem-i iktidârı ve bilhassa şu inkılâba pek fenâ bir zamanda başladığı yani Japonya ile

ettiği muharebede mağlup olarak hükümetin nüfuzu pek büyük tezelzüle giriftâr olduğu hengâmede idâre-i meşrûta vaz' olunduğudur. Daha bir takım sebepler vardır ki zikri uzun olacaktır.

Rusya'dan sarf-ı nazar İran'da bugün vuku'a gelmekte olan ahvâl dahi idâre-i meşrûtanın memleket dahiline yerleşmesinden pek büyük merhamet ve basiret lazım olduğunu göstermektedir.

Devlet-i Âliyye'ye gelince ma'lum-ı anâm olduğu üzere bizdeki inkılâp baştan nihâyete kadar pek mükemmel idâre olunmuş ve Osmanlılar bu suretle pek büyük bir suhûletle idâre-i meşrûtaya mâlik olmuşlardır. Bundan sonra yapılacak işin en mühimi idâre-i meşrûtayı matlûbe muvâfık bir suretle birleştirmek mütenevvi idârât-ı meşrûtadan ahlâk ve ahvâl-i memleket için en muvaffakını intihâb etmek kalmıştı.

Ma'lûmdur ki Avrupa'da idâre-i meşrûta her memleketin ahvâl-i coğrafya ve âdâb ve ahlâkına göre değişir. Bir yerde bir usul-i idâre-i meşrûta kabul olduğu halde diğer bir yerde başka usul-i idâre kabul olunmuştur. İdâre-i meşrûta, krallık ve imparatorluk bulunan Almanya, Avusturya ve İtalya'da başka başkadır. Fransa ve İngiltere'de yine başkadır. Bilhassa bu fark Heyet-i Vükelâ'nın intihâbına göre çarpar. Mesela; dünya'nın en serbest hükümeti fakat Avrupa'da en ziyade muhafazakâr bulunan İngiliz milletinde umûr-ı idâre asırlardan beri birbirlerine refakat edegelen iki siyasi fırkanın elindedir.

Bu fırkalardan kâh birisi makam-ı idâreye, kâh diğeri heyet-i vükelâ reisi idâreye geçen fırkadan intihâb olunur. Çünkü fırkaya göre memleketin her idâresinden ma'nen ve madden mes'uldür. Fransa'da dahi Heyet-i Vükelâ siyasi fırkalara mensub efrâddan intihâb olunuyorsa da orada mütenevvi'a fırkalar mevcut olduğundan bunlar mesleğe birbirlerine yakın fırkalardan teşkil olunur. Şu kadar ki bu fırkaların kısm-ı a'zamı İngiltere'de olduğu gibi ekseriya makam-ı idâreye geçmeden vatana büyük hizmetler meziyetler ibrâzına muvaffak olmuş takımından olmayıp bi'l-fiil iş görmekten ziyâde parlak nutuklar gazetelerde neşriyât-ı mahsûsa ile şöhret kazanmış zevâttır. İtalya'daki ahvâl dahi Fransa'ya müşâhebe ise de orada heyet-i vükelâ'nın ahvâli bazı hususdan dolayı daha metindir.

İdâre-i Meşrûta'ya mâlik olan Almanya ve Avusturya gelince; Bu iki devletde Heyet-i Vükelâ'nın teşkil ve intihâbındaki usul büsbütün başkadır. Orada; Heyet-i Vükelâ, Meclis-i Meb'ûsân a'zâlarından intihâb olunur. Fakat bunların hemen kısm-ı a'zamı buldukları me'muriyetler de az çok iktidâr ve liyâkat göstermiş zevâttır.

İşte Avrupa'da mevcut idâre-i meşrûtada Heyet-i Vükelâ'nın intihâbındaki kanımda böyledir. Devlet-i Âliyye dahi idâre-i meşrûtanın

ilanından itibaren bu şekil hükümler miyânında dahil olmuştur. Binâenaleyh hükümetimiz ister istemez Heyet-i Vükelâ intihâbı için sâlifü'l-zikr usûlden birisini terviç etmeğe mecburdur.

* * *

Bugün bizde otuz bir vak'asından sonra Heyet-i Vükelâ'yı külliyyen ve yahud Meclis-i Meb'ûsân a'zâlarından intihâb etmek usulü kabul edilmiş demektir. Çünkü heyet-i hâzıramızda Meclis-i Meb'ûsân a'zâlarından birkaç zât vardır. Bu usûl-ı intihâb Fransa'da kabul olunan usûldür. Acaba bu usûl bizde yani Türklerin ahlâk ve tabiyetlerine muvâfık mıdır? Usûl-ı hâl olunacak madde burasıdır.

Şurası muhakkaktır ki Türk milleti Avrupa'da mevcut milletlerin arasında en ziyâde muhâfazakârlığı itiyâd eden bir millettir. Türklerin maîşet-i husûsiyesinde ve gerek umûm-ı idârede tadelât-ı ser'îyyeyi sevmezler. Şu husus daha geçen asırlarda bazı Avrupa seyyah ve müverrihînin nazarlarını dahi celb etmiştir. Az sevilme çok düşünmek merâmını, birkaç sözle anlatmak umûm hareketinde ağırlık ve vekârını muhâfaza etmek bi'l-hassa eski Türklere mahsus bir hasalettir. Vakı'â devr-i cedidde, yani vak'a-i hayriyeden sonra kıyafet-i Osmanî değiştigi gibi ahlâk ve muâmelât-ı umûmiyye, 25 epey tebdilât var ise de milletimizin hâlen muhafazakar olduğu muhakkaktır. On beş aylık idâre-i meşrûtamızda meydana çıkan birçok vakayi' bu ciheti ispat etmiştir. Son zamanlarda Heyet-i Vükelâ'da vuku'a gelen sık sık tebeddülât efkâr-ı umûmiyyemizde burûdet hâsıl ettiği inkâr olunamaz. Gürültülü nümâyişler, ateşin nutuklar millet-i osmaniyenin hoşuna gidecek ahvâlden değildir. Osmanlılar bugün idâre-i meşrûtaya fevkalâde meyyal buldukları halde bile hükümette bir itidâl, idârede bir metânet isterler.

Milletimiz böyledir. Bu hasâlet ve tıynetde bulunan milletin, metin ve ser'i tebdilâtı kabul etmez bir hükümete dört eliyle sarılacağı muhakkaktır. Fakat bizde şimdiki halde kabul edilmek istenen hükümet-i meşrûta bu maksadı tamamıyla ifâ edebilecek midir? Fikr-i acizânemce bu maddenin etrâfıca tetkiki gayet mühimdir. Çünkü bu kadar himmetle ve gayretle vücuda gelen idâre-i meşrûtamızın istikbâli maksad-ı mezkûrun husul-ı pizâr olmasındandır.

Yukarıda bizde şimdiki halde kabul edilmek istenilen şekl-i hükümet Fransa'da kabul edilen şekl-i hükümete müşâhebe olduğunu söylemiştik. Böyle bir hükümette reis-i idâreye geçenler, Meclis-i Meb'ûsân'da siyasi firkalarda sahib-i nüfuz bulunan zevâttir. Bu zevâtın sahib-i iktidâr bulunduğu dair hiçbir delil yoktur. Çünkü defaâtle tecrübe olduğu üzere fırka içerisinde rüesâ sırasına geçmek birçok ahvâl-i mecbûre iledir. Mesela; idârede hiç de iktidârı olmadığı halde kuvve-i nutkiyyeye mülkiyet ve yahud diğer esbâb bu ahvâli

intaç edebilir. Şu kadarki bir meb'ûs ne kadar nutuk bulunuyorsa bulunsun iktidâr zâtîyesi bulunduğu halde reis-i idâreye geçirilse bu zâtın orada tûl-ı müddet kalması mümkün değildir. Ahvâl-i mecbûre bu zât evvelâ efkâr-ı umûmiyyeden sonra makamdan düşecektir. Bu suretle reiskârda bulunan zât sık değişir; bu gibi tebdilât-ı keşîre ise en sona idâre-i meşrûtanın i'tibâr-ı ma'nevîyesine hâlel getirir. Fransa'da böyledir. Ekser Avrupa'daki şekli hükümet kabul olunursa bizde de böyle olacağı şüphesizdir.

Bundan mâ'adâ söylediğimiz tarz-ı hükümette diğer mahzûrlar vardır. Bu usulde res'en idâreye geçenlerin ekserisi, evveleri devlete ve millete hizmetleri sabakât etmeyince ve ahvâl-i husûsiyyetleri mechûl bulunan zevât bulunuyorsa bu gibi ahvâl, Meclis-i Meb'ûsân diğer a'zâlarına hükümet kapısının yolunu açar onlarda pek büyük bir hırs cahiller uyandırır. Meb'ûsların her biri arzu-yı istikbâline binâen maksada ve usul için entrika ve gayr-ı meşrû tedbirlere sapsaktan çekinmez bu sırada menâfi'-i millet unutulur yerine maksad-ı şahsî kâim olur.

Bu mahzurlarda sarf-ı nazar, Heyet-i Vükelâ'nın meb'ûsândan intihâbı melik ve idâre için diğer mahzûriyetler tevellüd ettirir. Mecliste bulunan kuvvetli fırka, diğer fırkalar galebe çalıp re'sen idâreye geçtiği zaman kendi fırkasını daima kuvvetli bulundurmak için me'murîn-i hükümeti yalnız kendi taraftarlarına tevzî' eder. İdâre-i memleketi bunlar vasıtasıyla ele almak tarafını iltizam ve mücerred bu maddeden dolayı efrâd-ı millet beyninde birçok fenâlıklar zuhûr ve bazen şu hâl, memlekette adaletin büsbütün imhâsına hizmet eder. Bi'l-hâssa şu hâl Fransa, İspanya ve birçok memleketlerde cârî olup bu fenâlığın önünü almak için epey fedâkârlık edildiği halde ilan olunamadığı Avrupa idâre-i meşrûtasına vâkıf olanlara ma'lûmdur.

Şüphesiz bu usul-i teşkilatdan ne kadar fenâlık zuhûr ederse etsin tevellüd edeceği seyyi'ât, idâre-i müstebide ile yetişmiş memurînden gelen seyyi'ât kadar olamaz. İdâre-i meşrûtada hak ve şikâyet vardır. Fakat şurası da itiraz kabul etmez hakikatlerdendir ki böyle fenâlıklar salifü'l-zikr hükümetlerde mevcuttur.

Meşâhîr-i ulemâ ve müverrihîn-i islâmdan İbn-i Haldun-ı merhûm belki kendisinden meşhûr bulunan Mukaddime-i Tarihiyesi'nde hilâfetden bahseder iken şu meâlde bir fikir zikrediyor: "Millet-i İslâmiyye'de her nevî idâreye hâiz ve meşrûdur. Yalnız bu idârenin Millet-i İslâmiyenin saâdet ve selâmeti müeddî olması şarttır."

Fi'l-hakika İbn-i Haldun'un sözü doğrudur. Tarih-i Umûmiyye'de her nevî idâre görünüyor. Fakat bu idârelerin en iyi ve en makul olanları kendi milletinin menâfi'ini suret-i ciddiye de düşünenlerdir. Bu son maksada

muvaffak olmak ise başka hükümetlerin şeklini taklit etmekle değil cidden kendi milletinin ahlâk ve ruhuna muvâfık bir hükümet te'sîs etmekle olur.

Hamdolsun bugün yani idâre-i meşrûtayı kabul ettiğimiz halde bile taklide ihtiyacımız yok gibidir. Bizim zaten teşkilât-i milliyemiz idâre-i meşrûtaya o kadar müsâidtir ki bu ahvâl ne Fransa'da ne de diğer pek çok Avrupa milletlerinde vardır. Mülâhazât-ı atıyyeye nazar-ı dikkatte alındığı halde bu cihet zâhir meydana çıkar.

Ma'lûmdur ki geçen büyük Fransız inkılâbından bu güne kadar pek çok Avrupa Milletlerinin uğraştıkları bir şey varsa bu da "gouvernement Aristocratique" yani hakimiyet-i havastan "Gouvernement democratique" yani hakimiyet-i avama geçme arzusudur. Avrupa'da böyle bir inkılâba muvaffak olmayan pek çok hükümetler vardır. Biz ise böyle bir inkılâba zaten mâliğiz. Çünkü millet ve devletimizin Teşkilât-ı Esâsiyyesi zaten "Principedemokratique" aide -i avam esasına müsteiddir. Bizde Avrupa'nın pek çok yerlerinde olduğu gibi hürriyet ve meşrûta idâresine mukavemet gösterebilecek ne sahib-i servet zadeğân sınıfı ve ne de ma'nen ve maddeten kuvvetli bir sınıf-ı ruhânî vardır. Bunların yokluğu bizim idâre-i meşrûtamızın müsâid bir zemin üzerine tesisini temin etmiştir. Bizim için bu halde yalnız istifade etmek tariki kalmıştır. Ne suretle istifade edeceği bahsine gelince bir suretle mümkündür. O da daima itidâli muhâfaza etmek ve hiçbir vakit efrâddan terfile varmamaktır. Devlet-i Âliyye'nin idâresini mutlak ve mutlak Fransa ve diğer hükümetlerin idâresine aynen benzetmek mâkul değildir. Mâkul olmamaktan sarf-ı nazar böyle bir teşebbüsün pek büyük mazeret-i mucib olacağı şüpheden vârestedir. Çünkü cemî' zamanda ve millet-i osmaniyyenin asırlardan beri alışa geldiği maîşet başka Fransa'nın maîşeti başkadır.

Bizde bugün kabul olunan Heyet-i Vükelâ teşkilâtına elince bu usûl taklittir. Taklitlerin ise hiçbir zaman matlûb olan neticeyi itâ edemediği tarih -i âlem bize gösteriyor. Bu usûl mâkul değildir. Çünkü tarih ve âdât-ı osmaniyyemize mugayyirdir. Bu usûl mezmûmdur. Çünkü birkaç zâtın vus'at maîşet ve hırs-ı cahlarını okşamaktan başka bir işe yaramayıp nezd-i millette muhterem tutulması lazım gelen Meclis-i Meb'ûsân'ımızın kuvve-i memnûniyesini mahvetme ihtimali vardır.

İş bu dereceye vardıktan sonra ise meşrûtiyetimizden zerre kadar kâide yoktur olamaz.

İşte bu mülâhazât-ı cidiyyeye binâen şimdiki halde ve belki on beş yirmi seneye kadar idârenin en yüksek tabakâtı bulunan Heyet-i Vükelâ'nın Meclis-i Mebû'san a'zâlarından değil me'murîn -i devletten intihâbı en eslem tariktir. Bu usûlün birinci muhassenâtı kuvve-i teşri'anın kuvve-i icrâiyeden ayrılmasıdır.

İdare başka meclis başka olur. Bu usül-i idârede bu iki kuvvet arasında daima zıddiyet tabidir. Bundan ise millet ve devlet pek çok istifade edeceği şüphesizdir. Bu üsülde hatır ve ince hesaplar olamaz. Kuvvetli firkanın efrâdından te'yin olunan vükelâyı kayırmak Meclis-i Meb'ûsân'da kimsenin aklına gelmez. Tenkidler ve hücumlar samimi ve ciddi olur.

Bu usul-i teşkilatta birçok uygunsuzluklara mesela yalnız bir firkanın efrâdını idâreye birleştirmek gibi esasen adalete mugayyir olan harekete meydan verilmez. İltimaslar ortadan kalkar ve yahud azalır. Hükümet ve Umûm-ı idâre, metânet kesbeder. Mücerred başka adamları yerleştirmek için Heyet-i Vükelâ düşürülmez. Her işte bir itidâl muhâfaza olunur. Yoksa bizim halimiz birkaç zamandan beri Fransa'nın dûcâr olduğu hale musavî olur. Orada meclis-i meb'ûsân a'zâlarının şahıs ve yâhud firka menâfi'i için yaptıkları fenâlıktan şikayet etmeyen kimse yoktur. Herkes Meclis-i Meb'ûsân'm bu halinden miştekidir.

Bilhâssa bizde idâre-i meşrûta daha yeni vaz' olduğundan bu aradan halka böyle bir fikir vermekte ictinâb etmeyiz. İdarenin başında bulunan millet vekillerimiz daima bîtaraflık, halka karşı daima ve karîni muhafaza etmelidir. Milleti idâre-i meşrûtaya ısındırmak böylelikle olur. Başka türlü olmaz...